

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ
ДЕРЖАВНІСТЬ

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
НА ПОШАНУ
ІВАНА ПАТЕРА

2008

16

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ІМ. І.КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

16

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
НА ПОШАНУ
ІВАНА ПАТЕРА

ЛЬВІВ

2008

ББК 63.3 (4 Укр)

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; голова редколегії Ярослав Ісаєвич, відповідальний редактор Олена Аркуша. – Львів, 2008. – 682 с., іл.

Збірник підготований колегами й учнями завідувача відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України доктора історичних наук Івана Патера з нагоди його шістдесятиріччя. Відповідно до наукових інтересів Ювіляра більшість статей присвячені політичній, соціальній і культурній історії України XIX–XX століть.

ISBN 978-966-02-4879-3

Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood. – Volume 16: Festschrift in Honor of Ivan Pater / National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies. Edited by Yaroslav Isaievych and Olena Arkusha, with the assistance of Ihor Solar and Oleksandra Stasiuk. – Lviv, 2008. – 682 p., ill.

This special issue of Ukraine: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist' is published as a Festschrift in honor of the sixtieth birthday of Ivan Pater, the Head of the Department of Contemporary History of Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies (National Academy of Sciences of Ukraine), by his colleagues and students. Most of these essays are devoted to the political, social and cultural history of Ukraine in the 19th and 20th centuries, a period that has been the focus of Ivan Pater's scholarly interests.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Редакційна колегія:

Ярослав Ісаєвич (голова), Олена Аркуша (відповідальний редактор),
Леонтій Войтович, Василь Горинь, Леонід Зашкільняк, Микола Литвин,
Ігор Соляр (заступник відп. редактора), Олександра Стасюк (заступник відп.
редактора), Феодосій Стеблій, Петро Шкраб'юк

ISBN 978-966-02-4879-3

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2008

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УЯВЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКИХ НАУКОВЦІВ ПРО ГАЛИЧИНУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У сучасній історіографії ХІХ століття трактується як період „національного відродження”, формування модерної української нації, характерною рисою якого на першому етапі* (науковому або академічному – до утворення і діяльності кирило-мефодіївців у середині 1840-х рр.) стало дослідження різних сторін життя народу: фольклору, мови, історії. У контексті розвитку народознавства поширювалось усвідомлення єдності етнічних українських земель, що перебували під владою Російської та Австрійської імперій. Під цим кутом зору викликає інтерес уявлення наддніпрянських науковців першої половини ХІХ ст. про Галичину та її зв'язок із малоруським простором на схід від австро-російського кордону. В історичній літературі обрана тема відображена недостатньо¹.

Першим осередком „національного відродження” стала Слобідська і Лівобережна Україна, що зберегла історичну традицію самоврядування – політичну й культурну автономію, яка існувала до останньої третини ХVІІІ ст. „Весь літературний і культурний рух аж до виступу Шевченка та Кирило-Методіївського братства в 1840-их роках” І. Лисяк-Рудницький справедливо вважав „за своєрідний продовжений епілог козацької доби”². Нащадки козацької старшини після отримання статусу російських дворян (за „Жалуваною грамотою” Катерини ІІ) швидко русифікувались, але чимало з них пам'ятали про славні козацькі часи, не втратили національного духу. Однак у їх поглядах не було

---

* Ця періодизація чеського історика Мірослава Гроха, що була розроблена наприкінці 1960-х рр. для „недержавних” народів у ХІХ ст., в останній час стала найпопулярнішою. Відповідно до цієї схеми, у розвитку національних рухів виділяють три фази чи стадії („А” – академічна або наукова, „збирання спадщини”; „В” – організаційна або культурна; „С” – політична). Дещо змодифікована Грохівська модель найкраще відображає як закономірності, так і особливості українського руху та може з успіхом застосовуватись у конкретних дослідженнях (*Скельчик С.* Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. Мельбурн, 1994.). „Грохова схема трьох послідовних стадій „А”, „В” та „С”, – стверджує Ярослав Грицак, – стала своєрідною азбукою для дослідників національних рухів у східноєвропейському регіоні”. Однак навряд чи варто застосовувати її як „вимірвальний інструмент для оцінки сили чи слабкості національних рухів. [...] Вона є радше формулою розвитку будь-якого масового руху. Коротко кажучи, це формула політичної мобілізації має під певну ідеологію” (*Грицак Я.* Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Київ, 2004.). Справді, перед тим, як набуті масового політичного характеру, будь-який рух має пройти стадії вироблення ідеології та створення організаційної інфраструктури.

усвідомлення „української“ ідентичності як цілісного явища, існували лише політичні сепаратистські сентименти серед частини знатних родин (згадаймо хоча б місію Василя Капніста до Пруссії чи „Малоросійське товариство“ Василя Лукашевича), залишалася живою пам'ять про автономію Гетьманщини. „Проте усе це були фрагменти. – вважає Георгій Касьянов, – усі ці спогади, амбіції, сентименти не були систематизованим, упорядкованим уявленням”³.

Наприкінці XVIII – у 40-х рр. XIX ст. козацька еліта, перш ніж розчинитися в російському дворянському середовищі та остаточно зійти з історичної арени, спалахнула справжнім феєрверком яскравих наукових і літературно-художніх творів. Інтелектуальна діяльність козацької старшини започаткувала українське „національне відродження”, що охопило насамперед наукову сферу, виявилось у зростанні інтересу до фольклору та етнографії, мови, історії. На сторінках перших періодичних видань в Україні, що виходили в Харкові зі середини 1810-х рр. („Українській вѣстникъ”, „Українській журналъ” тощо), популяризувалися народознавчі дослідження, розвиток літератури на народній основі. „Для жителя України, – писав редактор „Українського журналу”, – какъ ни занимательны всѣ Русскіе Журнали”, особливо цікавими будуть видання, присвячені „собственно Украинѣ” (під словом „Україна” в офіційному діловодстві на початку XIX ст. розуміли лише Слобожанщину. – *І. Р.*)⁴. У Харкові вперше для означення мешканців України було вжито термін „українець” замість „малорос” або давнішого терміна „руський” („русин”)⁵.

Інтерес до відтворення власного історичного минулого підсилювався практичними потребами, тому що козацька старшина для отримання статусу російського дворянства мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої. Так розпочався збір історичних документів, а пізніше з'явилися перші узагальнюючі праці з історії України – історично-публіцистичний твір „Історія Русовъ или Малой Россіи”⁶ (далі – „Історія русів”), „Історія Малой Россіи отъ водворенія Славянъ въ сей странѣ до уничтоженія Гетманства” (далі – „Історія Малої Росії”) Дмитра Бантиш-Каменського⁷ (1822*), „Історія Малороссіи” (далі – „Історія Малоросії”) Миколи Маркевича⁸ у п'яти томах (1842–1843) та ін.

Публікація фахових історичних праць, поширення в рукописах славнозвісних козацьких літописів XVII–XVIII ст. (Самовидця, Величка, Граб'янки), що здобули популярність серед освіченого дворянства колишньої Гетьманщини, сприяли поглибленню історичної свідомості, викликали патріотичні почуття. Найвизначнішим історичним трактатом початку XIX ст. стала „Історія русів”, авторство якої точно не встановлено, що вперше була опублікована в 1846 р. у Москві відомим ученим, вихідцем із Полтавщини, професором Московського університету Осипом Бодяньським як „твір Георгія Кониського”. Працюючи в першій столиці Російської держави, О. Бодяньський залишався патріотом „малої”

* Перше видання у чотирьох частинах мало назву “История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края”. Вийшли у світ три прижиттєві видання у Москві (1822, 1830, 1842), четверте (1903) і п'яте (1993) – фактично перевидання 3-го.

батьківщини. Після зустрічі з ним Пантелеймон Куліш у щоденнику записав: „пошёл бесконечный разговор о Малороссии, о летописях, об истории и проч.”, „мы много и с наслаждением говорили и все по-малороссийски”⁹. У передмові до видання О. Бодяньський відзначив необхідність „полегшити вивчення і пізнання історії південних русів для всіх і кожного, особливо ж самих руських”¹⁰.

У книзі містився виклад історичного минулого з давніх часів до ліквідації Гетьманщини в 60-х рр. XVIII ст., крізь який проведено ідею українського патріотизму. Попри чисельні помилки, неточності у висвітленні історичних осіб і явищ, особливо у двох перших частинах, „Історія русів” утверджувала думку про автохтонність українців-русів та їх героїзм у боротьбі проти іноземних загарбників. У центрі розповіді про цю боротьбу – українські гетьмани, передусім Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, Павло Полуботок та ін. Так, у вуста Б. Хмельницького автор вклав слова: „Ми підняли зброю не задля користолюбства якого або порожнього марнославства, а єдино на оборону Вітчизни нашої, життя нашого і життя дітей наших [...] Всі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє, свободу і власність”¹¹. З демократичних позицій у книзі розкритиковано ліквідацію козацького самоврядування внаслідок колонізаторської політики царизму.

Автор „Історії русів” бачив етнічну спорідненість між українськими землями Наддніпрянщини і Галичини. На його думку, територія навколо Києва, що в давні часи „дістала назву Русь, а народ, що на ній проживає, названо русами і русняками взагалі, [...] поділилась назвою на Чермну, або Червону, Русь – за землею, що родить барвні трави та червець у краю полуденному”. Серед князівств, які виникли в період роздробленості Русі, виділено „Галицьке в Чермнорусії”, що разом з іншими в XIII ст. потрапило під владу монголо-татар і зазнало значних руйнувань, а пізніше було завойоване Польщею. „І ся частина Малоросії, – писав автор, – також як і вся та земля, ніколи зброєю польською упокорена не була, а лише допомогою польською і литовською визволена од інших володарів і претендентів, якими були татари і угорці”¹². Автор зупинився на поході Б. Хмельницького в Галичину восени 1648 р. та облозі „чільного міста Львова, князем київським Львом Даниловичем побудованого”, зауважив, що Б. Хмельницький відновлював у містах Західної України „колишній уклад руський” і скасовував „польський; а знайдені в них і в околиці тамошній поляки, що володіли і керували народом руським, викупляли себе з полону [...], і висилано їх опісля за ріку Случ, з чого вийшло відоме прислів’я народне: „Знай, ляше, по Случ – наше”¹³.

У розумінні автора Русь – це Україна, а руси – споконвічні жителі української землі, ім’я яких було штучно, з великодержавних міркувань, перейнято в Московію. Чітко відрізняючи русів від росіян і білорусів, автор усе ж негативно ставився до етноніму „Україна”, „український”, вважав, що ця назва вийшла від „безсоромних і злосливих польських і литовських байкотворців”, які твердили, що лише за часів Польщі з’явилася „нова якась земля над Дніпром, названа тут Україною, а в ній зводяться польськими королями нові поселення і засновуються українські козаки; а до того ся земля була пустельна і безлюдна і козаків на Русі не було”¹⁴. Щоправда, у тексті зустрічається поняття „Україна”. (Так, наприклад, Б. Хмельницький звернувся до тих, кому „люба цілість Вітчизни нашої, України

Малоросійської¹⁵.) Однак назагал автор прагнув зберегти давнє історичне ім'я народу – „руси”, „русняки”, вживав для означення українців також термін „малоросіяни” („Малоросія”). Таким чином, автор „Історії русів”, що знаходилася на межі між літературним та історичним твором, обіймав увагою і Галичину, утверджував у свідомості читачів почуття єдності свого народу й любові до нього, хоча й не мав про Русь-Україну чіткого територіального уявлення.

Концепцію „Історії русів” більшою або меншою мірою сприйняли автори перших фахових узагальнюючих праць з історії України Д. Бантиш-Каменський і М. Маркевич. У книзі Д. Бантиш-Каменського „Історія Малої Росії” висвітлено історію України з давніх часів до ліквідації Гетьманщини наприкінці XVIII ст. Після доопрацювання книжка мала три частини: перша – від заселення країни слов'янами до війни під проводом Б. Хмельницького і приєднання України до Росії, друга – присвячена періоду Руїни, третя – від обрання гетьманом І. Мазепи до скасування гетьманства¹⁶. Д. Бантиш-Каменський докладно описав історію козацтва, діяльність гетьманів, передусім Б. Хмельницького. Українські землі в період Київської Русі він нерідко окреслював терміном „Россия”. Історик не протестував проти зверхності Російської імперії над Україною, водночас обстоював право на автономне козацьке самоврядування. Він позитивно оцінив діяльність І. Мазепи та його наступників, що мала на меті збереження попереднього суспільного устрою Гетьманщини.

Висвітлюючи історію Малоросії, Д. Бантиш-Каменський звернув увагу на Галичину. За його твердженням, князь Володимир Святославович захопив ряд міст, які „впоследствии называюсь Червенскими, составляли княжество галицкое”. Автор писав про „подвиги” Данила Галицького, що намагався здобути незалежність від монголо-татар, був коронований римським папою „въ королі галицкіе [...]”, обезсмертиль ім'я своє въ исторіи¹⁷. Однак у середині XIV ст. Галичина була приєднана до Польщі, у боротьбі за спадщину галицьких князів брали участь також Литва й Угорщина¹⁸. З періоду Хмельниччини, коли „въ самое бѣдственное для малороссіянъ время настала благополучная минута освобожденія ихъ отъ тягостнаго ига польскаго”, описано похід у Галичину, облогу Львова і Замостя¹⁹. Праця Д. Бантиш-Каменського містила обмаль інформації про Галичину й чимало помилок, але дозволяла читачеві усвідомити єдність етнічних українських земель.

М. Маркевич, представник старовинного козацько-старшинського роду, видав у Москві в 1842–1843 рр. 5-томну „Історію Малоросії”. Перші два томи були авторським текстом, у трьох інших опубліковані різноманітні історичні документи. Структурно твір М. Маркевича побудований за авторською періодизацією історичного минулого українського народу: перший період – від давніх часів до 1500 р. (висвітлений побіжно); другий – від П. Лянцкоронського і створення Гетьманщини до Берестейської церковної унії; третій – від унії до Б. Хмельницького напередодні повстання; четвертий – від початку народно-визвольної війни, що стала центральною ідеєю книжки, до смерті Б. Хмельницького; п'ятий – від 1658 р. до падіння гетьмана І. Мазепи; шостий – від 1708 р. до повної втрати автономії Малоросією. Така періодизація, незважаючи на диспропорцію у викладі фактографічного матеріалу, відобразила авторське розуміння безперервності української історії, в якій періоди слави та піднесення чергувалися з епохами занепаду і руйнації²⁰. М. Маркевич використав багато архівних джерел, історичні

дослідження, зокрема „Історію русів”, показав Гетьманщину як державне утворення, через яке здійснювалося демократичне представницьке правління. Автор засуджував гетьманів, які з різних причин погодилися на обмеження автономії, водночас був прихильником „злиття” російського, українського і білоруського народів, позитивно оцінював постать Петра I²¹. „Обе Украйны (Лѣвобережна і Правобережна. – *І. Р.*) и Сеча Запорожская опять слились воедино [...], – завершував історик виклад матеріалу подіями, пов’язаними з другим поділом Польщі 1793 р. – Так кончилась отдельная жизнь Малороссии”²².

Автор розглядав Галичину як невід’ємну частину Малоросії: „Малороссия, пространство земли от Словечны до Днестра, от Клевени до Орели и от обеих Галиций до северного Донца, по сознанию всех путешественников и естествоиспытателей, ее посещавших, есть одна из прекраснейших стран Европы”²³. У період роздробленості Русі „князья Галицкие присвоивали себе титул Великих князей Киевских [...]. Утратив присутствие главы церкви и главы князей, первоначальная Русь по истине стала малою Русью”. Малоросія на кілька століть була роз’єднана „с ее младшею сестрою, Русью северною”, увійшла під назвою Русь до складу федеративної держави разом із Литвою і Польщею, „как равные к равным и вольные к вольным”. „Галиция впрочем не вошла в состав тройственного союза, – зауважив автор. – Там, по занятии северной ея части поляками, еще за сорок лет прежде учреждено было воеводство Русское”²⁴. У книзі згадано про похід армії Б. Хмельницького в Галичину восени 1648 р., що супроводжувався „очищением селений русских”²⁵. „Історія Малоросії” утверджувала єдність етнічних українських земель, хоч і містила надто скупу інформацію про Галичину.

Вагомий внесок у творення національної концепції історії України зробив Михайло Максимович – відомий учений, перший ректор Київського університету. Щоправда, він не залишив систематичної узагальнюючої праці з вітчизняної історії, але аргументовано розглядав Русь-Україну як пряму спадкоємницю Давньої, Київської Русі, був творцем першої наукової історії козацтва, започаткував вивчення проблеми розвитку козацької державності – Гетьманщини²⁶. „Гетьманщиною, – вважав учений, – называлась Украина отъ своихъ вождей, кои именовались гетьманами”²⁷. М. Максимович видав три номери журналу „Кієвлянинъ” (1840, 1841, 1850), на сторінках якого висвітлювалися українознавчі питання; наступником видання стали два випуски „Украинца” (1857, 1864)²⁸. М. Максимович виявляв інтерес до Галичини як до невід’ємної частини українських земель, „русского мира”. Так, у збірнику „Украинецъ” 1864 року він писав, що внаслідок агресивної політики шляхетської Польщі „разорвалась по-поламъ и прекратилась гетманщина Малороссійская; не послушалась гетмана Богдана и досталась Австріи перевозчанная Малороссія – земля Галицкая”²⁹.

Особливу роль у „національному відродженні” відіграла фольклористика та етнографія. Дослідження української народної творчості, селянських звичаїв, традицій започаткували Микола Цертелєв, Михайло Максимович, Осип Бодяньський, Ізмаїл Срезневський, Платон Лукашевич, Микола Костомаров та багато інших, які опублікували десятки фольклорних збірок і наукових праць. Збирання фольклору в першій половині XIX ст. не було механічним переписуванням і фіксацією народних пісень, дум, балад тощо, фольклорний матеріал розглядався дослідниками і як дже-

рело історичних знань про минуле України, і як мовне джерело. Так, М. Максимович, автор збірок „Малороссийские песни” (Москва, 1827), „Украинские народные песни” (1834), „Сборник украинских песен” (1849) порівнював народне багатство з плодоносною квіткою, у якій більше життя, ніж у заморському пустоцвіті³⁰.

„Наступило, кажется, то время, когда познают истинную цену *народности*, – писав учений у передмові до збірки 127 українських пісень, виданої в 1827 р. у Москві, – начинает уже сбываться желание – да создастся поэзия истинно Руская!”³¹. У збірці вміщено думи та пісні – історичні, гайдамацькі, чумацькі, обрядові, літературного походження. Автор підкреслював багатство народно-поетичної творчості („едва ли какая страна может назваться столь *песенною*, как Малороссия”), стверджував, що „форма малороссийских песен, равно как и самый язык, занимают средину между русскими и польскими”³². Ця передмова стала першою теоретичною працею, з якої починають історію української фольклористики як науки. Хоч перший невеликий за обсягом збічник українських дум і був виданий у 1819 р. М. Цертелєвим („Опыт собрания старинных малороссийских песней”), але жанрово думи не були в ньому відокремлені від пісень³³.

Аналіз тексту першої фольклорної збірки М. Максимовича³⁴ дає підстави стверджувати, що його автор усвідомлював єдність українських земель Наддніпрянщини і Галичини. Так, М. Максимович зробив примітку, що варіант однієї з пісень було взято із львівського видання „Pielgrzym Lwowski” 1822 р.³⁵, що свідчило про спорідненість фольклорного матеріалу. У додатку до книги подано 5 пісень, дві з яких „поють вь Галиції” (до окремих пісень у книзі містилися позначки про місцевості, де вони побутували)³⁶. Першу збірку народних пісень М. Максимовича захоплено вітали літератори й науковці, що дало поштовх до подальших народознавчих досліджень³⁷.

У другій фольклорній збірці, над якою М. Максимович працював сім років, було вміщено 2,5 тис. народних пісень. Автор з радістю писав про видання, услід за першою граматикою О. Павловського, „двухъ малороссийскихъ грамматикъ” у Галичині Й. Левицького і Й. Лозинського, а також галицької народно-пісенної збірки Вацлава Залеського в 1833 р. „Большая часть Галицкихъ пѣсень, – стверджував М. Максимович, – не только сходны съ пѣснями Украинскими, но многія пѣсни даже однѣ и тѣ же – вь слѣдствие однородства”. З огляду на те, що усна народна творчість особливо розвинулася „у Сѣверныхъ и Южныхъ Руссовъ”, містився заклик до всіх „малоросіян” взяти участь у збиранні „поэзии Украинской”³⁸. У збірці містилися записи з Галичини³⁹. М. Максимович ствердив, що „Украинцы или Малороссіяне составляютъ Восточную половину Южныхъ или Черноморскихъ Руссовъ” з давнім центром у Києві („Земля Русская, Украина или Малороссія”). „Западная половина ихъ составила Червленную (Красную) Русь или Галицію”, тут „Южно-Русскій языкъ” далі „называется Русскимъ”, тоді як у Росії цю назву („Руссаго”) перебрала на себе великоруська мова („Сѣверно-Русскій языкъ”)⁴⁰.

Третя фольклорна збірка М. Максимовича 1849 року⁴¹ містила „українські думи”, „пісні колискові і материнські”. На початку книги вчений зауважив, що отримував фольклорні матеріали „со вѣхъ концовъ Южной Руси”. На титульній сторінці збірки, подарованій російській письменниці Олені Вельтман, він власноруч написав: „Отъ Украинца Максимовича. 18 мая 1850 г.”⁴² М. Максимович нерідко

вживав у своїх творах терміни „Україна”, „українець”, що поступово витісняли в суспільній свідомості другої половини XIX – початку XX ст. поняття „Південна” чи „Мала Русь”, „малоросійський”.

Інтерес до народного фольклору та історії виявляв Микола Гоголь, уродженець Полтавщини, що увійшов у російську літературу як представник „української школи”. Він писав російською мовою, але висловлював любов до України, її природи, пісень тощо, яку поєднував із лояльністю до Російської імперії. „Бросьте въ самомъ дѣлѣ кацапію, да поѣзжайте въ гетманщину, – писав М. Гоголь М. Максимовичу 2 липня 1833 р., невдовзі перед його виїздом з Москви до Києва, де наступного року він очолив новостворений університет. – Я самъ думаю то же сдѣлать”⁴³. „Теперь я принялся за исторію нашей единственной, бѣдной Украйны”⁴⁴, – зауважив М. Гоголь у листі від 9 листопада 1833 р., а 7 січня 1834 р. зазначив: „Исторію Малороссіи я пишу всю отъ начала до конца”. Письменник зібрав близько тисячі народних пісень, але скаржився, що не може повернути необачно позичений ним примірник фольклорної збірки „Пісні польські й руські люду галицького” Вацлава з Олеська, виданої у Львові 1833 року⁴⁵. М. Гоголь високо оцінив цю збірку („очень замѣчательная вещь”), у якій бачив „множество настоящихъ Малороссійскихъ (пісень. – *І. Р.*), такъ хорошихъ, съ такими свѣжими красками и мыслями”. Він планував включити пісні з Галичини до фольклорної збірки, яку передбачалося видати спільно з М. Максимовичем у Києві⁴⁶. Книжку галицьких пісень М. Гоголь обіцяв надіслати М. Максимовичу: „Какъ только получу ихъ (з Варшави. – *І. Р.*), то ту же минуту пришлю ихъ тебѣ”⁴⁷. Отже, на думку М. Гоголя, фольклор у Галичині й підросійській Україні був етнічно однорідним.

М. Максимович став першим наддніпрянським ученим, який встановив регулярні близькі стосунки з галицькими діячами – Іваном Вагилевичем, Яковом Головацьким, Денисом Зубрицьким, сприяв утвердженню соборницьких настроїв⁴⁸. Щоправда, йому так і не пощастило особисто побувати в Галичині, але він стежив за національно-культурним життям підавстрійських русинів, цікавився місцевими виданнями. Так, у другому випуску альманаху „Кіевлянинъ” 1841 року М. Максимович опублікував статтю⁴⁹, в якій проаналізував літературну творчість „на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ”⁵⁰. Автор схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників, написані народною мовою (Миколи Устияновича, Івана Могильницького та ін.), особливо виділив „Руську трійцю” та альманах „Русалка Дністровая”, що відзначався загальнослов’янською тенденцією „къ своенародности”⁵¹. У листі до Осипа Бодяньського в березні 1848 р. М. Максимович просив надіслати примірник виданого у Відні літературно-публіцистичного альманаху „Вѣнокъ русинамъ на обжинки”, упорядником якого був брат Я. Головацького – Іван. Учений писав про намір „издать всего южно-русского народа песни”⁵².

„Матери мой ридненькій, неныцѣ старенькій, коханій, любій Украинѣ”, – таку посвяту вмістив О. Бодяньський на початку своєї книги „Наськы украинскы казкы запорозьця Иська Матырынкы” (Москва, 1835), яку в лютому 1843 р. подарував Я. Головацькому. У передмові автор звернув увагу на багатство усної народної творчості: „Де, на свѣтѣ, такъ балакають? Нибы въ ротъ тобѣ кожне слово кладуть. Де стилькы казокъ, прыказокъ, загадокъ и всякой всячины? На

чужий коровай, якъ-то кажуть, очей не порывай, а свій дбай”⁵³. О. Бодянський та його брат Федір у 1830–1850-х рр. збирали матеріали народної пісенності всіх жанрів переважно на Полтавщині, Київщині та Чернігівщині й задумували видання великої фольклорної збірки, однак здійснити задум їм не вдалося. До нас дійшла лише частина зібраних ними народних пісень, що були опубліковані в 1978 р.⁵⁴ У дисертаційному дослідженні О. Бодянський зробив висновок, що між російськими й українськими піснями є велика різниця⁵⁵. Він вбачав у Галичині невід’ємну частину української етнічної території. Понад 30 років (з 1843 р., чи не найбільш тривалий період у наддніпрянсько-галицьких взаєминах того часу) він листувався з Я. Головацьким, обмінюючись науковою літературою. О. Бодянський допоміг із публікацією в Росії нагромадженого колишнім діячем „Руської трійці” багатого пісенного матеріалу з Галичини й Закарпаття⁵⁶.

О. Бодянському так і не вдалось особисто побувати в Галичині: восени 1837 року його зупинили у прикордонних з Росією Бродах через карантин, спричинений епідемією чуми в Одесі; вдруге він планував відвідати Галичину з Ізмаїлом Срезневським у 1842 р.⁵⁷ Питання про відрядження в Галичину з метою збагачення „словарнымъ матеріаломъ” місцевих русинів свого „Малоросійского словаря” порушував у 1839 р. Амвросій Метлинський – український поет і етнограф, представник харківської школи романтиків, творчість якого викликала інтерес діячів „Руської трійці”. Однак з Російської академії наук надійшла дипломатична відповідь, що допомога може бути надана тільки після публікації словника⁵⁸.

Особливий внесок у збір і публікацію фольклорної спадщини зробив російський філолог-славіст, фольклорист і етнограф І. Срезневський. Будучи родом з Ярославля, але вихований у Харкові (сюди переїхав його батько по службі одразу ж після народження сина), І. Срезневський у молодому віці зацікавився українським фольклором. Найбільший інтерес у нього викликали історичні пісні, що розповідали про історію України та Запорізької Січі. Після закінчення Харківського університету й захисту магістерської роботи вчений працював в університеті й з кінця 1820-х рр. записував по селах народні пісні та звичаї. Перші записи опубліковано в „Украинском альманахе” в Харкові 1831 року. Найважливіше видання І. Срезневського – це „Запорожская старина”, дві перші частини якої з’явилися в 1833–1838 рр.⁵⁹ У першій частині збірки 1833 року стверджувалося, що „Малороссія” – „Украина” віддавна належала „землѣ Русской”, але в XIV ст. потрапила під чужоземну владу. Самоврядування на українських землях відновили запорізькі козаки на чолі з гетьманами⁶⁰.

З вересня 1839 року І. Срезневський упродовж трьох років здійснював наукову подорож по слов’янських землях. Після Чехії в липні 1842 р. він через Закарпаття прибув до Львова, де вперше зустрівся з І. Вагилевичем, Я. Головацьким, Д. Зубрицьким та Йосифом Левицьким. Восени 1842 року І. Срезневський почав викладацьку діяльність у Харківському університеті, з великим успіхом читав студентам лекції про слов’янський світ. Програма курсу передбачала, зокрема, інформацію про 10 народів: великоросів, малоросів, болгар, сербів, хорватів, словенців, поляків, полабських слов’ян, чехів, словаків⁶¹. Після 1847 р. учений понад 30 років працював професором кафедри слов’янознавства Петербурзького університету.

Серед наддніпрянських дослідників українського фольклору були нащадки козацької старшини, що мали патріотичні почуття, але не бачили майбутнього України („Малоросії“), своє зникнення з історичної арени, асиміляцію в середовищі російського дворянства уявляли як кінець українофільства взагалі. Так, думку про занепад української пісенності висловлював письменник Григорій Квітка-Основ'яненко, який стверджував, що на Слобожанщині пісні перетворюють на „солдатскія“, слово „козак“ заміняють на „гусарин“ тощо. Здавалося, народні пісні, обряди, пам'ятки старовини зникали, потрібно було зберегти бодай рештки того, що вмирало⁶².

Яскравим прикладом цієї генерації українських діячів, що цікавилися народознавством, був Платон Лукашевич – автор збірки „Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни“ (Санкт-Петербург, 1836). Ця збірка вперше містила фольклорні записи як із Наддніпрянської України, так і з Галичини⁶³. У передмові відзначалося, що це видання може стати останньою збіркою народних пісень „прямо изъ Малороссіи, – тамъ народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или Великоросійскими пѣснями“. Видавець запевняв, що зібрані пісні „єсть уже мертвыя для Малоросіянъ. Это только малѣйшіе остатки той чудной пѣсенности ихъ дѣдовъ“⁶⁴. У першій частині книги вміщено наддніпрянсько-українські („малоросійскія“) думи й пісні, що були записані в Полтавській губернії, а в другій – галицькі („червонорусскія“), запозичені головним чином зі збірника Вацлава з Олеська.

„Вотъ уже пять вѣковъ какъ Галиція или Червоная Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи, – стверджував П. Лукашевич у передмові до публікації галицької народнопісенної творчості. – Червоноруссы въ своей родинѣ какъ бы не существуютъ; живя въ Галиціи, вы [...] даже не будете подозрѣвать, что находитесь въ Руси“. Автор мав на увазі домінування польської шляхти, засилля всього чужого „имени Русскому“. Однак, стверджував він, варто лише підійти до представників нижчих верств у Галичині – і „вы въ минуту перенесетесь въ Южную Россію, въ Малоросію. [...] Украина, Малороссія, єсть для ихъ сердца обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ помыслы и думы. Съ какою заботливостію Галичанинъ спрашиваетъ заѣзжаго изъ Россіи гостя о судьбѣ своихъ братьевъ Украинцевъ“. За твердженням П. Лукашевича, навіть галицький пастух „знаєть гораздо болѣе о герояхъ Украйны и ея исторію, нежели постѣдѣлый Малоросійскій Козакъ. Онъ гордится подвигами Малоросіянъ, какъ своими собственными“⁶⁵.

П. Лукашевич виразно обстоював єдність етнічних українських земель, був переконаний, що якби Б. Хмельницький не помер так рано або залишив достойного наступника, то на території до Вісли і Карпатських гір на заході не залишилося б жодного поляка, усі шляхтичі були б вигнані в етнічну Польщу: „Южная Россія воскресла бы [...] во всемъ своемъ величіи“⁶⁶. Він звернув увагу на присутність у галицькому фольклорі українських мотивів, „всегдашнее обращеніє къ милой для нихъ Украйнѣ и Украинскимъ Козакамъ“. Причиною цього дослідник вважав те, що наддніпрянці з успіхом боролися проти поляків – „сихъ вѣчныхъ угнетителей [...] Галичанъ. Вотъ почему Червоноруссы усвоили себѣ думы Малоросіянъ, между тѣмъ какъ послѣдніе, счастливые ихъ собратія, давно ихъ позабыли“. П. Лукашевич позитивно оцінив „нѣсколько сочиненій на Малоросійскомъ нарѣчій“, що були видані

у Львові й Перемишлі зусиллями „добрыхъ Уніатскихъ патеровъ” (священників. – *I. P.*), які вирішили „воскресить въ Галиціи народное слово”. Щоправда, він висловив жаль, що за основу літературної мови в них було взято „Польскій языкъ и Перемышльское нарѣчіе, болѣе всѣхъ прочихъ пострадавшее отъ Полонизмовъ”. Вірогідно, мова йшла про збірку Й. Лозинського „Руське весілля”, опубліковану в Перемишлі 1835 року, що містила опис весілля з обрядовими піснями правобережного перемишльського Надсяння живою народною мовою, де для письма було використано польський алфавіт. П. Лукашевич висловив здивування, чому укладачі збірок не використали „простой рѣчи восточнаго Червонорусскаго діалекта, въ которомъ еще сохраняется чистота Кіево-Русскаго нарѣчія?”⁶⁷.

Розповідаючи про правила читання опублікованих галицьких пісень, автор наголошував, що „нравы и обычаи ихъ (галичан. – *I. P.*) ни сколько не разнятся отъ Малороссіянь; нарѣчіе ихъ есть также Малороссійское. [...] Въ выговорѣ должно соблюдать тѣ же правила, какія я уже изъяснилъ при Малороссійскихъ пѣсняхъ”. Усі галицькі пісні було почерпнуто з видання польського етнографа Вацлава Залеського „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego”. Щоправда, згадано й про видану нещодавно у Львові нової збірку „Червонорусскихъ пѣсней, въ которомъ весьма много Малороссійскихъ думъ”, однак П. Лукашевич не зміг її дістати⁶⁸. У книзі містився широкий спектр народнопісенної творчості з Галичини: думи, пісні опришків, коломийки, поминальні, зажнивні, весільні пісні тощо. У коломийках П. Лукашевич побачив „весь насмѣшливый характеръ Малороссіянина”. Цілком логічним був його висновок про те, що „въ Галиціи народная пѣсенность процвѣтаетъ во всемъ блескѣ; многочисленностью своихъ пѣсней, разнообразнымъ ихъ содержаниемъ, превосходными голосами Червоноруссы берутъ преимущество [...] предъ всѣми Славянскими народами”. З радістю оцінюючи вихід у Львові нових публікацій „червонорусскихъ пѣсень”, автор підкреслював: „Честь и слава нашимъ однородцамъ!”⁶⁹.

Отже, П. Лукашевич першим із наддніпрянських дослідників помістив у одній збірці записи фольклору з Наддніпрянщини („Малороссія”) і Галичини („Червоной Руси”). Багатий фольклорний матеріал, уміщений у двох частинах книги, відповідно до походження, засвідчив етнічну єдність українських земель. Показово, що П. Лукашевич був одним із перших наддніпрянських діячів, які відвідали Галичину, у 1839 р. у Львові він познайомився з Я. Головацьким. „Як гаразд від’їхали-сте ізі Львова, – писав Я. Головацький П. Лукашевичу 2 (14) липня 1839 р., – так і чутки о Вас нема [...] Ох, не забувайте [...] свою хоч положенням далеку, але серцем дуже близьку братію!”⁷⁰. П. Лукашевич усвідомлював тотожність мови, культурної та історичної спадщини наддніпрянців і галичан, високо оцінював їх дослідницьку працю, яку вважав частиною спільної роботи з вивчення народного фольклору. Однак він не вживав термін „Україна”, „український” щодо Галичини та її населення, збірка П. Лукашевича не додавала віри в майбутнє українського народу, а її упорядник писав про неминучість втрати етнічної самобутності. Збірку П. Лукашевич присвятив „предкамъ Гетьманцамъ”; він сподівався виконати свій обов’язок перед батьківщиною, „исторгнувъ изъ забвенія эту Южно-Русскую народную поэзію у старцевъ”⁷¹.

Водночас на початку ХІХ ст. у Наддніпрянській Україні набуло розвитку мовознавство, з'явилися перші наукові описи української мови завдяки зусиллям Олексія Павловського, Ізмаїла Срезневського, Михайла Максимовича, Павла Білецького-Носенка тощо. Автором першої української граматики став О. Павловський, який у Петербурзі 1818 року опублікував „Граматику малоросійскаго нарѣчя”⁷². У невеликій за обсягом книзі (114 сторінок) учений-мовознавець не тільки розповів про граматичну будову мови, а й висвітлив особливості фразеології та віршування, навів у додатку зразки розмовно-діалектного і літературного мовлень. У граматиці О. Павловського вперше в Україні застосовано фонетичний правопис (у Галичині його використала „Руська трійця”)⁷³. Однак автор вважав „малоросійське нарѣчя” зникаючим – „ни мертвымъ, ни живымъ языкомъ”, писав про незначні відмінності у вимові від „чисто” російської мови⁷⁴. О. Павловський зайнявся дослідженням „нарѣчя, которое составляет почти настоящей языкъ” з патріотичних міркувань, щоб надихнути інтелігенцію на подальше вивчення і збереження народної словесності. Малоросіяни відрізняються „отъ всѣхъ другихъ народовъ, – писав він, – и даже отъ своихъ единомысленцевъ”⁷⁵.

На захист української мови як окремої відкрито виступив І. Срезневський. У статті „Взгляд на памятники украинской народной словесности”, опублікованій у Москві 1834 року, він наголошував, що українська мова („язык украинский, или как угодно называть другим, малороссийский”) має право на необмежене використання в літературі й науці. Вона є однією з найбагатших слов'янських мов, вважав учений⁷⁶, не поступається чеській мові за кількістю слів і виразів, польській – за живописністю, сербській – за приємністю. Віру І. Срезневського в розвиток української мови як літературної підсилювала творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка; водночас мова видатних гетьманів (Б. Хмельницького, П. Дорошенка тощо) мала передати нащадкам „славу сих великих людей Украины”⁷⁷. „Народ и язык – единица неразделимая, – писав І. Срезневський, захищаючи право на освіту народною мовою. – Невозможна для народа образованность без языка, так же как и для языка без народа. [...] Знание родного языка необходимо”⁷⁸. Щоправда, в останній період своєї діяльності він не визнавав окремішність української мови і писав про два нарѣчя „русского языка” – великоруське і малоруське.

Важливу роль у дослідженні особливостей української мови відіграв М. Максимович, що беззастережно розглядав її як самостійну, відмінну від російської. Учений дав оригінальну класифікацію слов'янських мов, у якій розрізняв дві половини – східну або „русскую” і західну, чотири розряди: 1) „сѣвернорусской” або північно-східний, що складався з великоруської і білоруської мов; 2) „южнорусской” чи південно-східний; 3) південно-західний; 4) північно-західний. У модифікованому вигляді така класифікація визнається й сьогодні (східно-, південно- та західнослов'янська групи). Своєю чергою, в українській мові („языке южнорусском”), що належала до східнослов'янської групи, він виділив два нарѣчя: східне – малоруське („малороссийское” або „украинское”) і західне – червоноруське, галицьке⁷⁹. Основою такого поділу, що, на думку М. Максимовича, свідчив про самобутність і давнє коріння української мови, були діалектні особливості. У червоноруському нарѣччі вчений виділив два

різновиди – галицький і закарпатський⁸⁰. Отже, М. Максимович аргументовано довів окремішність і єдність української мови, якою розмовляло населення на Наддніпрянщині та в Галичині, обстоював соборність українських земель. Свої погляди він відстоював у полеміці з російським істориком М. Погодіним. Українську мову („южнорусскій языкъ”), що виникла ще в Київській Русі, в дотатарські часи, разом з російською („сѣвернорусскимъ языкомъ”) М. Максимович вважав „сыновьями одной Русской рѣчи”⁸¹. Малоруське і червоноруське наріччя єдиної української мови, за його твердженням, існували віддавна, думки про походження „южнорусскаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы”⁸². Малоруське наріччя поширилося по обидва боки Дніпра – на Україні, Поділлі, Волині, Сіверщині, а червоноруське – навколо Дністра в Галичині і в Карпатах⁸³.

Водночас М. Максимович зробив спробу виробити єдиний український правопис, так звану „максимовичівку”, що базувалася на історико-етимологічному принципі. Він усвідомлював, що „правописаніе нашего языка” повинно охоплювати „всѣ его видоизмѣненія, какія существуютъ въ устахъ говорящаго имъ народа – отъ Карпатскихъ горъ до степей Задонскихъ и береговъ Кубани”. В альманасі „Кіевлянинъ” М. Максимович зауважив, що недоліком видань „на Малороссійскомъ языкѣ у насъ въ Россіи и въ Австріи” були розходження в правописі, праці „своимъ правописаніемъ одна хуже другой”⁸⁴. „Мой способ писанія труднѣе не читающему, а пишущему”⁸⁵, – стверджував науковець. У виданнях народних пісень 1827 року М. Максимович уперше застосував правопис, у якому, зокрема, писав етимологічно *о, е, и*, коли вони вимовлялися як [i], тільки з дашком, що вказував на відповідне звучання (*ó, é, í*): „Для правописанія сообразуемъ долженъ быть старинный способъ писанія южнорусскій, приноровленный къ народному языку надстрочнымъ знакомъ”⁸⁶. Очевидно, це робилося для всеросійського читача, що підтверджував автор у передмові до збірника „Малороссійские песни”, наголошуючи, що пише „не для одних малороссіян, но и для русских, коим не понятно будет многое, если писать по произношению и не сблизитъ хотя несколько правописанія малороссійского с русским”⁸⁷. Однак „максимовичівка” не прижилася на Наддніпрянщині, зате поширилася в Галичині другої половини XIX ст.⁸⁸

Особливе значення в „національному відродженні” відіграла нова українська література, що почала розвиватися в перші десятиліття XIX ст. Якщо народознавство дало розвиток раціональним сферам буття, то художня література народно-розмовною мовою, на сюжети з народного життя, впливала на емоції. „Національна свідомість обіймає не тільки систему ідей більш-менш раціональної, пізнавальної природи, – підкреслював Іван Лисяк-Рудницький, – але також емоційне захоплення, що його стимулюють радше поети й письменники, ніж учені”⁸⁹. В огляді творів нової української літератури М. Костомаров у 1842 р. писав, що живе народне слово найкраще придатне для літератури. „Язык, называемый обыкновенно малороссійским, – підкреслював він (стаття була надрукована в 1920-х рр.), – которым говорят в юго-западных губерниях России и в Галицком Королевстве, не есть наречіе языка русскаго [...]; он существовал издавна и теперь существует, как наречіе славянскаго корня”⁹⁰.

Абсолютна більшість жителів підросійської України, як і Галичини, у першій половині XIX ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад

90 % населення, грамотність не перевищувала кількох відсотків (у державних селян на початку XIX ст. – не більше 5–7 %, у кріпаків – 1 %⁹¹). Через збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було маломобільним, що зумовлювало слабкі зв'язки між регіонами. Якщо не єдиною, то принаймні головною територією Російської імперії, яку час від часу відвідували галицькі селяни, і то більше в пореформений період, була Правобережна Україна⁹².

„Народ, очевидно, нічого не знав, а інтелігенція (Наддніпрянщини. – *I. P.*) мала неясне поняття про Галичину, – згадував відомий бібліограф, літературознавець і громадсько-політичний діяч Володимир Дорошенко, – як край населений слов'янським племенем „русиновъ”, ніби споріднених із „руским” народом великого російського царства, але що це за племя, – 99 % „малоросов” знало стільки ж, що й пересічний москаль: от, мовляв, є Русь Велика, Мала, Біла, Чорна (на Литві), Жовта (на Далекому Сході), а це „Червона” – австріяцька чи „венгерська”, понімчена, покатоличена – якась наче вже й не Русь [...], що не має ніякої будуччини й, очевидно, пропаде, розплившись в німецькому морі”. Таке „неясне поняття” у 80–90-х рр. XIX ст. мав і В. Дорошенко, уродженець Полтавщини, який у спогадах писав: „Коли і як ця „зарубежная” Русь опинилася у володінні чужинецького царя, ніхто не міг сказати до ладу”⁹³. Відомості про Галичину серед простолюду з підросійської України були спорадичними, неточними, їх важко простежити через обмежене коло джерел⁹⁴.

Під цим кутом зору діяльність інтелігенції першої хвилі „національного відродження” мала, крім суто наукового, також націотворче значення, сприяла утвердженню модерної української національної свідомості, духу соборництва. П. Лукашевич, І. Срезневський, М. Максимович, Й. Бодянський стали „посередниками у національно-культурних зв'язках Галичини з Україною”⁹⁵. Творчість наддніпрянських науковців дала поштовх народознавчій діяльності в Галичині, викликала захоплення багатством фольклорної спадщини, красою народного слова, славним історичним минулим, що сприяло становленню українофільства на галицькому ґрунті. Це знайшло свій вияв у діяльності „Руської трійці”, яка свідомо зв'язала себе з українською літературою і фольклорним рухом підросійської України⁹⁶.

Отже, українське народознавство на Наддніпрянщині в першій половині XIX ст. сформувалось як наука, що досліджувала такі риси етнічної спільності, як історія, фольклор, мова. Разом із формуванням нової української літератури жива народна мова перетворювалася в літературну. На сторінках „Історії русів”, фахових узагальнюючих праць з історії України Д. Бантиш-Каменського і М. Маркевича, у фольклорних збірках П. Лукашевича, М. Максимовича, що набули популярності в освічених колах суспільства, домінувала ідея самобутності та єдності українських („малоросійських”, „малоруських”, „руських”) земель під владою Російської та Австрійської імперій. Однак наддніпрянські вчені мали надто загальне уявлення про Галичину, не бачили перспективи національного розвитку на самостійній, національно-державницькій основі. Переломною подією в національному русі стала діяльність кирило-мефодіївців, що заснували першу українську таємну політичну організацію, яка поставила вимогу незалежності України з демократичним ладом.

- ¹ *Іванова Л. Г.* Роль інтелігенції України у формуванні етносоціальної свідомості у 30-ті – 40-ві роки XIX ст. // Український історичний журнал (Київ). 1991. № 8. С. 83–94; *Рудик П. А.* Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина XIX ст.). Київ, 2003. 94 с. та ін.
- ² *Лисяк-Рудницький І.* Інтелектуальні початки нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: у 2-х т. Київ, 1994. Т. 1. С. 173.
- ³ *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999. С. 291.
- ⁴ *Склябовській А.* Оть Редактора // Украинский журналъ (Харьковъ). 1824. № 1. Генварь. С. 1.
- ⁵ *Магочій П.-Р.* Історія України. Київ, 2007. С. 312.
- ⁶ *Історія Русовъ или Малой Россіи.* Сочиненіе Георгія Конискаго. Архієпископа Бѣлорускаго. Москва, 1846. [Репринтне відтворення]. Київ, 1991. 320 с.
- ⁷ *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. Киев, 1993. 656 с.
- ⁸ *Маркевич М.* Історія Малоросії / Відп. ред. і авт. передм. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2003. 664 с.
- ⁹ *Куліш П.* Щоденник. Київ, 1993. С. 48–49.
- ¹⁰ *Історія русів / Укр. пер. І. Драча.* 2-ге вид. Київ, 2003. 366 с.
- ¹¹ Там само. С. 69.
- ¹² Там само. С. 80–81. 85.
- ¹³ Там само. С. 152–154.
- ¹⁴ Там само. С. 76–77.
- ¹⁵ Там само. С. 143.
- ¹⁶ *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России. С. 1, 209, 338.
- ¹⁷ Там само. С. 12, 14.
- ¹⁸ Там само. С. 3, 496.
- ¹⁹ Там само. С. 131, 145.
- ²⁰ *Ясь О. В.* Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади „Історії Малороссии” Миколи Маркевича // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 29–30.
- ²¹ *Маркевич М.* Історія Малоросії. С. VIII, X–XI.
- ²² Там само. С. 626.
- ²³ Там само. С. 4.
- ²⁴ Там само. С. 7, 9–10.
- ²⁵ Там само. С. 121.
- ²⁶ *Максимович М.* Вибрані твори. Київ, 2004. С. 20, 23.
- ²⁷ *Історико-топографическія замѣтки // Собраніе сочиненій М. А. Максимовича.* Т. I: Отдѣлъ историческій. Київ, 1876. С. 846.
- ²⁸ *Марков П. Г.* Общественно-политические и исторические взгляды М. А. Максимовича. Киев, 1986. С. 93–94.
- ²⁹ *Украинець 1864 года, изданный Михаиломъ Максимовичемъ.* Киевъ, 1864. С. 11.
- ³⁰ *Марков П. Г.* М. О. Максимович – видатний історик XIX ст. Київ, 1973. С. 120.
- ³¹ *Максимович М.* Вибрані твори. С. 346.
- ³² Там само. С. 348–349.
- ³³ *Попов П. М.* Перший збірник українських народних пісень // Українські пісні, видані М. Максимовичем. [Фотокопія з видання 1827 р.] Київ, 1962. С. 306, 311; *Максимович М. О.* Киевъ явился градомъ великимъ... Вибрані українознавчі твори. Київ, 1994. С. 13.
- ³⁴ *Малороссійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ.* Москва, 1827. XXXVI+234 с.
- ³⁵ *Українські пісні, видані М. Максимовичем...* С. 155.
- ³⁶ Там само. С. 263, 267, 317.
- ³⁷ *Бойко Н.* Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. Черкаси, 2004. С. 47.
- ³⁸ *Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ.* Часть первая. Москва, 1834. С. III, VI–VII.
- ³⁹ Там само. С. 154, 173.

- ⁴⁰ Там само. С. 68.
- ⁴¹ Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ. Часть первая. Киев, 1849. 116 с.
- ⁴² Це видання зберігається в Державній публічній історичній бібліотеці Росії (м. Москва).
- ⁴³ Письма Гоголя къ Максимовичу, по подлинникамъ исправленныя и дополненныя С. И. Пономаревымъ. Санкт-Петербург, 1877. С. 2.
- ⁴⁴ Там само. С. 3.
- ⁴⁵ Там само. С. 5.
- ⁴⁶ Там само. С. 5–6.
- ⁴⁷ Там само. С. 11.
- ⁴⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 362 (Студинський К.), оп. 1, спр. 95 (праця „Перші зв’язки України з Галичиною”), арк. 1, 3, 8.
- ⁴⁹ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ // Кіевлянинъ на 1841 годъ. Кіевъ, 1841. Кн. 2. С. 119–152.
- ⁵⁰ Там само. С. 119–120.
- ⁵¹ Там само. С. 142.
- ⁵² Максимович М. Листи / Упоряд. і вступ. ст. В. Короткого. Київ, 2004. С. 35.
- ⁵³ Насъкы украинскы казкы, запорозья Иська Матырынкы. Москва, 1835. С. XII, XX.
- ⁵⁴ Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. Київ, 1978. С. 7.
- ⁵⁵ Рудик П. А. Роль інтелігенції в національно-культурному відродженні України (перша половина XIX ст.). С. 12.
- ⁵⁶ Дей О. І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських // Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських. С. 27–28, 31.
- ⁵⁷ Свѣнцицкій И. С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. Санкт-Петербург, 1906. С. 70.
- ⁵⁸ Там само. С. 77.
- ⁵⁹ Срезневский И. И. Русское слово. Избранные труды. Москва, 1986. С. 5–6.
- ⁶⁰ Запорожская старина. Часть I. Харьковъ, 1833. С. 131.
- ⁶¹ Срезневский И. И. Русское слово... С. 9–10.
- ⁶² Сиповський В. Україна в російському письменстві. Ч. I (1801–1850 рр.). Київ, 1928. С. 22.
- ⁶³ Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ, 1999. С. 52 [серія: Україна крізь віки. Т. 9].
- ⁶⁴ Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / Упоряд. П. Лукашевич. Санкт-Петербург, 1836. С. 5, 7.
- ⁶⁵ Там само. С. 103–104.
- ⁶⁶ Там само. С. 105.
- ⁶⁷ Там само. С. 106–107.
- ⁶⁸ Там само. С. 107–108.
- ⁶⁹ Там само. С. 138, 145.
- ⁷⁰ Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. Київ, 1982. С. 307 (лист Я. Головацького до П. Я. Лукашевича, 1839 р.).
- ⁷¹ Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни. С. 7.
- ⁷² Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчїе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями. Санкт-Петербург, 1818. 114 с.
- ⁷³ Лесюк М. Доля моєї мови. Івано-Франківськ. 2004. С. 260.
- ⁷⁴ Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія... С. IV; Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичної дискусії навколо неї у XIX – поч. XX ст. Тернопіль, 1998. С. 6–7.
- ⁷⁵ Павловскій А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія... С. II, VI.
- ⁷⁶ Колесник В. Ф., Надтока О. М. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття). Київ, 2002. С. 62.
- ⁷⁷ Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови... С. 26.
- ⁷⁸ Срезневский И. И. Русское слово... С. 106–107.

- ⁷⁹ Максимовичъ М. А. Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ // Максимовичъ М. А. Собраніе сочиненій. Т. III: Языкознаніе. Исторія словесности. Киевъ, 1880. С. 7–8.
- ⁸⁰ Сокил Б. Дослідження особливостей української літературної мови... С. 10, 15.
- ⁸¹ Максимовичъ М. А. Къ исторіи малорусскаго языка. Филологическія письма къ М. П. Погодину // Максимовичъ М. А. Собраніе сочиненій. Т. III. С. 190.
- ⁸² Там само. С. 232.
- ⁸³ Максимовичъ М. А. Новыя письма къ М. П. Погодину. О старобытности малороссійскаго нарѣчія // Максимовичъ М. А. Собраніе сочиненій. Т. III. С. 275.
- ⁸⁴ Максимовичъ М. О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяенку // Кіевлянинъ на 1841 годъ. Киевъ, 1841. Кн. 2. С. 154–155.
- ⁸⁵ Там само. С. 173.
- ⁸⁶ Головацкій Я. Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева // Галичанинъ. Литературный сборникъ. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 109.
- ⁸⁷ Максимович М. Вибрані твори. С. 353.
- ⁸⁸ Русанівський В. М. Исторія української літературної мови. Київ, 2001. С. 168.
- ⁸⁹ Лисяк-Рудницький І. Рояля України в новітній исторії // Лисяк-Рудницький І. Историчні есе: у 2-х т. Київ, 1994. Т. I. С. 151.
- ⁹⁰ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів, ф. X, од. зб. 14886 (Ієремія Галка. Огляд творів, написаних малороссійською мовою. Харків, 1842), арк. 1, 3.
- ⁹¹ История России. XIX век: в 2-х ч. / Под ред. В. Г. Тюкавкина. Москва, 2001. Ч. 1. С. 230; Исторія Української РСР. Т. 3: Україна в період розкладу і кризи феодально-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). Київ, 1978. С. 195.
- ⁹² Грицак Я. Нарис исторії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 1996. С. 76.
- ⁹³ Дорошенко В. Що знали на Полтавщині про Галичину у 80–90 рр. XIX в. // Наша Батьківщина (Львів). 1937. Ч. 9. Вересень. С. 197.
- ⁹⁴ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999. С. 283–284.
- ⁹⁵ Дорошенко В. Взаємини Наддніпрянщини з Наддністрянщиною // Альманах „Нового часу” на рік 1938. Львів, 1937. С. 39.
- ⁹⁶ Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 37 / I. Львів, 2002. С. 490.